

ФАРҒОНА ВОДИЙСИНИНГ СЎНГГИ ШАЙБОНИЙ СУЛТОНЛАРИДАН БИРИ ХАҚИДА

*Мусаев Азизбек Бахридинович, Фарғона давлат
университети таянч докторанти*

CONCERNING ONE OF THE LAST SHEIBANID SULTANS OF THE FERGHANA VALLEY

*Musayev Azizbek Bakhridinovich, Doctoral student of Fergana
State University*

ОБ ОДНОМ ИЗ ПОСЛЕДНИХ ШЕЙБАНИДСКИХ СУЛТАНОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

*Мусаев Азизбек Бахридинович, докторант Ферганского
государственного университета*

Аннотация: Ушбу мақолада XVI аср охири ва XVII аср бошларида Бухоро хонлигидаги сиёсий жараёнлар, ҳокимият шайбонийлардан аштархонийлар сулоласига ўтишининг Фарғона водийсига таъсири ҳақида сўз юритилган. Мазкур даврда Бухоро хонлиги шимоли-шарқ томондан кўчманчи қозоқ-қирғиз қабилалари томонидан бир неча ҳужумлари натижасида Абдуллахон II даврида қўлга киритилган баъзи ҳудудлар бой берилди. Кескин сиёсий кураш бу вақтда Фарғона водийсини ҳам четлаб ўтмаган. Тошкент, Сирдарё бўйлари учун курашда аштархонийлар қозоқ хонлари билан кураш олиб борган бўлса, Фарғона водийси учун Келди Муҳаммадхон билан сиёсий манфаатлар тўқнаш келган. Айнан мана шу Келди Муҳаммадхон шахсияти ҳамда фаолиятига боғлиқ баъзи жиҳатлари тадқиқ этилди.

Калим сўзлар: Бухоро хонлиги, шайбонийлар сулоласи, аштархонийлар сулоласи, Абдуллахон II, Таваккалхон, Боқи Муҳаммадхон, Келди Муҳаммадхон, Самарқанд, Тошкент, Фарғона водийси, Сирдарё, Андижон, Хўжанд, қозоқлар, сохта шайбонийлар, Суюнчхожахон.

Abstract: This article discusses the political processes in the Bukhara Khanate at the end of the XVI-early XVII century, the influence of the transition of power from the Sheibanids to the Ashtarkhanids on the Fergana Valley. As a result of a series of raids by nomadic Kazakh-Kyrgyz tribes from the northeast during this period, the Bukhara Khanate lost part of its territories acquired under Abdullah Khan II. The fierce political struggle of that time did not pass by the Fergana Valley either. In the struggle for Tashkent and the Syrdarya territories, the Ashtarkhanids fought against the Kazakh khans, and for the Fergana Valley, political interests clashed with Keldimukhammadkhan.

Keywords: Bukhara Khanate, Shibanid dynasty, Ashtarkhanid dynasty, Abdullah Khan II, Tavakkal Khan, Baki Muhammad Khan, Keldi Muhammad Khan, Samarkand, Tashkent, Fergana Valley, Syrdarya, Andijan, Khojent, Kazakhs, false Shaibanidov, Suyunchodja Khan.

Аннотация: В данной статье рассуждается о политических процессах в Бухарском ханстве в конце XVI начале XVII века, влиянии перехода власти от шейбанидов к аштарханидам на Ферганскую долину. В результате ряда набегов кочевых казахско-киргизских племен с северо-востока в этот период Бухарское ханство потеряло часть своих территорий, приобретенных при Абдулла-хане II. Ожесточенная политическая борьба того времени не обошла стороной и Ферганскую долину. В борьбе за Ташкент и присырдарьинские территории аштарханиды вели борьбу против казахских ханов, а за Ферганскую долину политические интересы столкнулись с Кельдимухаммадханом.

[https://orcid.org/
0000-0002-4200-3491](https://orcid.org/0000-0002-4200-3491)

e-mail:
shaxbo1990.ab@gmail.com

Ключевые слова: Бухарское ханство, династия Шибанидов, династия Аштарханидов, Абдулла-хан II, Таваккал-хан, Баки Мухаммад-хан, Келди Мухаммад-хан, Самарканд, Ташкент, Ферганская долина, Сырдарья. Андижан, Ходжент, казахи, лже-Шайбанидов, Суюнчходжа-хан.

КИРИШ. Бухоро хонлиги Абдуллахон II даврида барча жабхаларда юксак тараққийга эришиб, Осиёнинг энг қудратли давлатларидан бирига айланди. Унинг қаттиққўллик билан олиб борган марказлаштириш сиёсати натижасида Мовароуннахр, Хуросоннинг катта қисми, Хоразм ҳудудлари сўнгги бор ягона давлатга бирлашди. Аммо, 1598 йил Абдуллахон II қозоқ хони Таваккалхонга қарши юриш вақтида Самарқандда вафот этиши воқеалар ривожини кескинлаштириб юборди. XVI асрнинг охириги йилларидаги шайбонийлар сулоласидаги мураккаб вазият хонлиқнинг шарқий чегараси ҳисобланган Фарғона водийсига ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД. Ўрганилаётган давр ҳақида маълумот берувчи “Мусаххир ал-билод”, “Баҳр ул-асрор фи манотиби ал-ахйор”, “Тарихи мифтаҳ ал-қулуб”, “Имомқулихоннома”, “Силсилат ус-салотин” каби бир неча бирламчи манбалар, ҳужжатлардаги мавжуд маълумотлар қиёсий ҳамда танқидий таҳлил этилиб, илмий хулосалар асослантирилди. Шунингдек, илмий адабиётларда келтирилган илмий қарашларни тадқиқ этишда илмийлик, холислик, тарихийлик тамойилларидан келиб чиқиб, қиёсий таҳлил услубидан фойдаланилди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР. 1598 йил Абдуллахон ва Абдулмўминхоннинг вафот этиши натижасида шайбонийлар ҳокимияти заифлашиб қолди. Бухоро хонлигининг шимолида турган қозоқ хони Таваккалхон бундай қулай вазиятдан фойдаланиб, Мовароуннахрга бостириб кирди. Унинг Бухоро хонлигига ҳужуми муваффақиятсиз яқун топган бўлса-да, кейинчалик ҳам икки хонлик ўртасидаги қарама-қаршилиқ узоқ давом этган.

Абдулмўминхон вафоти арафасида Андижонни ота томондан Жонибек султон, она томондан эса Аҳмад Танбал авлодига боғланувчи Мухаммадқули султон бошқарган [4,201]. 1598 йил Таваккалхоннинг Мовароуннахрга ҳужуми вақтида Мухаммадқули султон асир олиниб,

қозоқ хони томонидан қатл этилган. Қозоқларнинг Бухоро ва Самарқанд томон юриши юқорида айтилганидек, омадсизликка учради ҳамда Таваккалхон жангларида олган жароҳати туфайли Тошкентда вафот этди. Натижада уларнинг мавқеи Тошкент, Сирдарё бўйлари ва Фарғона водийси ҳудудларида заифлашди. Тошкент шу вақтда шайбоний Жаҳонгир султон ва унинг оталиғи Мухаммад Саъид жалойир томонидан бир йил бошқарилган [4,186]. Келди Мухаммадхон мана шу вазиятдан унумли фойдаланиб, 1599-1600 йилларда Андижон ҳокимига айланган.

Суюнчхожахон улусининг маркази Тошкентни эгалламай туриб, бу авлод вақилигига даъво қилиш катта аҳамиятга эга эмас эди. Шунинг учун Келди Мухаммадхон 1602 йил Тошкентни эгаллаганидан сўнг ўз номига хутба ўқитиб, танга зарб эттирди.

1603 йил 17 ноябр куни Бухоронинг расмий хони Жони Мухаммадхон вафот этди [2,73^a]. Боқи Мухаммадхон энди нафақат амалда, балки, расмий жиҳатдан Бухоро хони сифатида тахтга ўтиради. У Фарғона ва Тошкентда ҳокимиятини кучайтириб, Бухоро тахтига асосий даъвогар ҳисобланган Келди Мухаммадхонга қарши юриш учун қўшин тўплай бошлади. Келди Мухаммадхон ҳам ўз навбатида аштархонийлар билан ҳал қилувчи жангга қизғин тайёргарлик кўрган.

“Тарихи мифтаҳ ул-қулуб” асарида ушбу жараённинг айрим тафсилотлари баён этилган. Унга кўра, Келди Мухаммадхон Тошкент, Ёркенд*, Акси, Андижон, Сайрон (صیران), Марғилон ҳудудларидан катта қўшин тўплаб Шохрухия дарёсига келади [1,558^b; 6,194]. Маҳмуд ибн Валига кўра эса икки қўшин Экриёр ёки Айгирёр (ایگری یار، ایگری یار) мавзесида тўқнаш келишган. Ҳожи Мир Мухаммад Салим эса жанг бўлиб ўтган жой ҳақида аниқ ёзмай, бевосита Келди Мухаммадхонни Самарқанд ва Бухоро юришини қисқача баён этган [5, 168^a-169^b].

* Матнда “بارکند” шаклида ёзилган.

Келди Муҳаммадхоннинг Эшимхон билан иттифоқда эканлиги унинг кўшинида кўп сонли қозоқ ва қирғизлар ҳам бўлишини таъминлади. Умуман олганда, аштархонийларга қарши етарлича кучли лашкар тўплай олганлигига қарамай, кўчманчиларнинг бу урушда кўзлаган мақсадлари, асосан, талон-тарож эди. Бу эса Келди Муҳаммадхоннинг Бухоро тахтини эгаллаши учун жиддий муаммо туғдирарди. Чунки бой худудлар бўлган Зарафшон воҳаси талончилик учун қулай худуд эди. Мана шу жиҳат яқинда Келди Муҳаммадхоннинг ҳалокатига ҳам қайси-дур маънода сабабчи бўлди.

Икки кўшин ўртасидаги Шоҳрухия яқинида бўлиб ўтган жанг икки кун давом этган. Келди Муҳаммадхоннинг жанг сўнгидаги ҳал қилувчи зарбасига Бухоро аскарлари дош бера олмаганлиги манбаларда қайд этилади [1,558^b]. Суюнчбий оталиқ, Музаффар Хусайн мирзо ва Хон Муҳаммад Хонийларнинг жонбозлиги эвазига аштархонийлар лашкари тўла тор-мор этилишдан қутулиб, Самарқанд томон чекинишга эришишди [2,73^b]. Бу Боқи Муҳаммадхоннинг Бухоро тахтини эгаллаганидан кейинги биринчи мағлубияти эди. Келди Муҳаммадхон зудлик билан Бухоро кўшини ортидан Самарқандга етиб келиб, Чўпон ота тепалигига жойлаша бошлайди. Боқи Муҳаммад эса мудофаа учун тайёргарликни кучайтирди.

Келди Муҳаммадхон Чўпон отага қароргоҳ қилишга улгурмай, Пир Муҳаммадхон раҳбарлигидаги Мовароуннаҳр кучларининг хужумига учради. Қозоқ кўшини талон-тарож мақсадида тарқалиб кетганлиги сабабли ҳам Келди Муҳаммадхон етарли қаршилик кўрсата олмади. Қулбе мавзеси (موضع قولبه) да бўлиб ўтган жангда Келди Муҳаммадхон катта талафотга учради. Шу ўринда “Тарихи мифтах ул-қулуб” асарида келтирилган воқеалар баёнига эътибор қаратиш лозим. Унга кўра, Келди Муҳаммадхон Самарқанд яқинидаги Дахбед мавзесини талаётган бир вақтда кўкқисдан яраланиб, унинг асорати туфайли Тошкентга қайтиш вақтида вафот этган [1,559^a]. Бизнингча, бу ерда Қулбе мавзесида жангда ғолиб чиқа олмаган Келди Муҳаммадхон Самарқанд учун муҳим аҳамиятга эга бўлган ва шаҳар мудофаасини ташкил этишда катта ўрин тутган Хожа Ҳошимга қарашли Дахбедни

эгаллашга қарор қилган. Шу ердаги жангда яраланиб, Тошкентга қайтиш чоғида вафот этган.

Чунки, Маҳмуд ибн Вали Пир Муҳаммадхонни Чўпонотада қароргоҳ қилмоқчи бўлган душман устига қутилмаганда ҳужум қилиб, ўлжалар билан ортга қайтганини таъкидлаган [2,73^b-74^a]. Бундан кўринадики, Ўратепа ҳокими Пир Муҳаммадхоннинг хужуми Келди Муҳаммадхон кўшинининг таъминотига жиддий зарар етказган. Натижада вазиятдан чиқиб кетишга уринган Келди Муҳаммадхон Самарқанд атрофларини қўлга киритишга қарор қилган.

ХУЛОСА. Андижон ҳокимининг Самарқанд томон юриши натижасиз тугаганлигига қарамай, Боқи Муҳаммадхоннинг дастлабки жангдаги мағлубияти уни Келди Муҳаммадхонга етарли даражада баҳо бера олмаганлигини кўрсатди. Андижон ҳокими 1599-1604 йиллардаги сиёсий фаолиятида Фарғона водийси, Тошкент худудларини қисқа вақт бўлса-да бошқарди. Боқи Муҳаммадхонга қарши курашда кўчманчи қозоқ ҳамда қирғиз қабилалари билан ҳамкорлик қилди. Ўзини Суюнчхожахон авлодининг давомчиси деб билиб, нафақат, Тошкент ва Фарғона водийси, балки, Бухоро тахтининг ҳақиқий меросхўри сифатида намоён эта олди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ahmad b. Shams al-Dīn. Tārīkh-i miftāh al-qulūb, MS Christ's Cambridge Dd.4.6. Reproduced by kind permission of the Master and Fellows of Christ's College, Cambridge. – 564 p.
2. Mahmud ibn Vali. Bahr ul-asror fi manōqibi ul-ahyor (VI jild 4-qism). Qo'lyozma mikrofilmi, India Office. № 575. – 409 b.
3. Welsford T. Four types of loyalty in early modern Central Asia: the Tuqay-Timurid takeover of Greater Ma wara al-nahr, 1598-1605. – Leiden-Boston: Brill, 2013. – 366 p.
4. Муҳаммадёр ибн Араб Катаған. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши) / Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари И.Бекжонов, Д.Сангирова. – Т.: Янги аср авлоди, 2009. – 429 б.
5. حاجي مير محمد سليم. سلسلة السلاطين. MS. Ouseley 269. – Bodleian Library, Oxford University. – 338 b.